

A hétköznapi erényekről

Doncsev Toso A hétköznapi erényekről. Kísérlet a holokauszt idején tanúsított egyedülálló bolgár magatartás magyarázatára című kötetének bemutatója a Magyar Művészeti Akadémia szervezésében. A Napkút Kiadó (Budapest, 2016) gondozásában megjelent könyv magyar, bolgár, angol nyelvű kiadás egy kötetben.

A kiadvány sajtótájékoztatóval egybekötött bemutatója 2016. február 24-én, szerdán került megrendezésre a Pesti Vigadó Makovecz termében. A kötetet bemutatták Ferdinandy György író, Kovács István történész és Bissierka Benisheva, Bulgária budapesti nagykövete. Képünkön a szerző, Doncsev Toso és Klein András, Magyarország szófiai nagykövete.

Bajtai László felvétele

6.

A bulgáriai zsidó közösség az oszmán-török birodalmon belül évszázadokon át külön vallási szigetet alkotva tagolódott be a Balkán-félszigeten honos bolgár nyelvű népességbe. Zsidók már a bolgár állam megalakulása (681) előtt is éltek a mai Bulgária területén, mivel a Bizánci Birodalomban való üldöztetés elől ide menekültek. Később a bolgár cárságban is megtelepültek. Ismeretes, hogy Ivan Alekszandar cár 1335-ben egy Sára nevű zsidó nőt vett el feleségül, aki a keresztségben a Teodóra nevet kapta. A XIV. században Magyarországról vándoroltak be zsidók, akik főleg a Duna menti Vidinben és Nikápolyban telepedtek le. A bulgáriai zsidók túlnyomó többsége azoknak a zsidóknak a leszármazottja volt, akik az 1492-es és 1497-es kegyetlen üldöztetések elől az Ibér-félszigetről, Spanyolországból és Portugáliából Dél-Európába, valamint Keletre, elsősorban az oszmán-török fennhatóság alatt álló területekre, így bolgárok lakta vidékekre menekültek. Ők maguk „spanioli”-nak nevezik magukat, és évszázadokon át megőrzött nyelvüket ladinónak hívják. „Szfárdok”-nak is nevezik őket az Ibér-félsziget héber nevére (Szfárád). Ezek az újabb betelepülők főként Nikápolyban, Szófiában, Plovdivban és Pazardzszikban leltek otthonra. 1878 után Németországból érkeztek kisebb létszámban askenázi zsidók, és részt vettek az ország gazdasági, ipari és kereskedelmi életének fellendítésében. A bolgárok és a zsidók több évszázados konfliktusmentes együttélése alapozta meg a bolgár nép későbbiekben megnyilvánuló egyedülálló szolidaritását a holokauszt idején. Bulgária török rabság alóli felszabadulását követően zsidók az ország majdnem minden városában megtalálhatók.

1880-ban a Bolgár Fejedelemségben és Kelet-Ruméliában együttesen 20 503 zsidó élt, Szófia, az új főváros 11 395 lakosából 5926 volt bolgár nemzetiségű, 4146 pedig zsidó. Összlétszámuk az országban 1900-ra 70%-kal nőtt, és elérte a 33 307 főt, tíz év múlva összlétszámuk már 40 133 főt tett ki, vagyis a lakosság 0,92%-át, ebből 38 546-an laktak városokban és csak jelentéktelen hányaduk: 1567 fő falvakban. A zsidóság továbbra is viszonylag kis létszámú kisebbség maradt, sőt az összlakossághoz mért arányuk a betelepülő bolgár menekültek miatt még csökkent is (1920 – 43 209, 0,89%, 1926 – 46 558, 0,85%, 1934 – 48 398, 0,80%), a zsidók több mint a fele Szófiában élt, nagyobb városokban a létszámuk 1000 és 7000 fő között mozgott. Foglalkozás szerinti megoszlásban viszonylag kevés volt közülük bankár és nagyvállalkos, 40 000 főt tett ki a fizikai munkások, kisiparosok, kiskereskedők létszáma. A harmincas években a mintegy 80 000 bulgáriai kereskedő közül csak 1999 volt zsidó származású, az 1926-ban végzett felmérés szerint az országban működő 2794 orvos közül 145 volt zsidó, a 3600 ügyvéd közül pedig csak 77, miközben a zsidóság képzettségi aránya országosan is magas volt. A bulgáriai zsidóság részt vállalt a bolgár nemzet nagy hazafias vállalkozásaiban is. A balkáni és az első világháború idején az akkor 40 700 főt kitevő zsidóságból 952 fő halt hősi halált a harcokban. A zsidóság fejlett vallási, oktatási, kulturális és szociális önszerveződése, nagyszámú intézménye elősegítette a bolgár társadalmon belüli identitásörzést és önfejlődést és egyúttal a bolgár társadalomba való harmonikus integrálódást, de többségük szerény anyagi helyzete miatt a cionizmus eszméivel rokonszenvezett, ezért az ősi-új hazában, Palesztinában való kedvezőbb boldogulás reménye széles

Részlet Doncsev Toso három nyelven – magyarul, bolgáru és angolul – a Napkút Kiadónál 2016-ban megjelent könyvéből.

körökben nagy népszerűségnek örvendett. Ezzel is magyarázható, hogy bár a bulgáriai zsidóság közül senki sem vált a fasizmus áldozatává, a túlnyomó többség mégis a kivándorlást választotta. (26)

A bolgár nemzet történelme a többi kelet-európai nép történelméhez hasonlóan számos tragédiával, katasztrófával, zsákutcával terhes. Az öt évszázados török rabságot követő évtizedek sem teljesítették be a szabad, boldog, békés élet ígértét. A már többször idézett tirnovói alkotmány, amelynek alapjául a belga alkotmány szolgált, a Bolgár Fejedelemség minden állampolgára számára biztosította a polgári szabadságjogokat, így kiváló kiindulási pont és jogi fundamentum volt a demokratikus fejlődés számára. De hamar bebizonyosodott, hogy a jogállam működéséhez a törvényeken kívül demokratikus intézmények és demokratikus értékeket valló, demokratikusan gondolkodó és demokratikusan viselkedő polgárok is szükségeltetnek. Ez a haladó szellemű, liberális alaptörvény sem volt képes megakadályozni a törvénytelenéseket a napi gyakorlatban, a korrupciót, az önkényeskedést, sőt a politikai merényleteket és a gyilkosságokat sem. Minden visszásság ellenére Bulgária I. Ferdinánd uralkodásának első negyedszázada alatt bámulatos gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődést ért el. A bulgáriai zsidók helyzete is kifejezetten kedvezőnek volt mondható, ahogy erről Elias Canetti is beszámolt: „A spanyol zsidók többsége még török állampolgár volt. A törökök alatt jól ment a soruk, jobban, mint a balkáni keresztény szlávoknak. De mert a spanyol zsidók között sok volt a jómódú kereskedőember, az új bolgár kormányzat is igyekezett jó viszonyt teremteni velük, és a hosszú ideig uralkodó Ferdinánd király a zsidók barátjának számított”. (27) Ferdinánd, a Szász-Coburg-Gotha uralkodó hercegi család sarja, a Bourbonok kiemelkedő tehetségű, nagy reményekre jogosító ivadéka vezető szerepet töltött be Bulgária felvirágoztatásában, szenvedélyeinek, a természettudományoknak, kiváltképp a botanikának és az ornitológiának, továbbá a modern közlekedési eszközöknek hódolva személyes szerepet is vállalt ezek honi fejlesztésében. Ez a gyakorlatilag is hét nyelven beszélő, valódi európai arisztokrata saját céljainak megfelelően ügyesen manipulálta a kormányzati hatalmat gyakorló politikusait. Nagyra törő álmai megvalósítása érdekében tragikus háborús kalandokba (a balkáni háborúkba és az első világháborúba) kergette jobb sorsra érdemes országát, ami egyben saját végzetes bukásához is vezetett. E nemzeti katasztrófák miatt Ferdinánd cár korábbi történelmi szerepére is árny vetül. Az egyszerű emberekhez hasonlóan, a bolgár politikai elit is kegyetlenül következetesen, józan realitással és durva gyakorlatiassággal ítélte meg az országos ügyeket. Lemondásra kényszerítették a cárt, és trónra emelték a még ifjú és tapasztalatlan örökösét, Boriszt. A kettős nemzeti katasztrófa után sem a vezető politikusok, sem a tömegek nem kerestek ártatlan bűnbakokat, hanem megnevezték és megtalálták a bűnösséggel avagy bűnös mulasz-

tással ténylegesen vádolható valódi felelősöket. A kudarcokért más országoktól, így Magyarországtól eltérően nem hibáztatták a nemzeti katasztrófákban véltlen hazai zsidóságot. Az első világháború után törvényes választások útján kormányra kerülő agrárszocialisták, a Bolgár Földműves Népi Szövetség vezetői a háborús kabinet tagjait az alkotmányos előírásokat megkerülve állították bíróság elé és zárták börtönbe. A kisgazdákat katonai puccsal eltávolító jobboldal sem a zsidókra hárította a felelősséget, hanem 1923 júliusában a korábbi kormányfőt, Alekszandar Sztambolijtskit ölette meg. 1935-ig, a cári egyeduralkodói rezsim bevezetéséig dúlt a kommunista merényletekkel és titkosrendőri akciókkal tarkított küzdelem bal- és jobboldal között, de ebből a kegyetlen, véres harcból, szerencsére, vallási-etnikai csoportként kimaradtak a zsidók. 1935-től, két katonai puccs után, a lojális tisztikarra támaszkodva III. Borisz cár már nemcsak uralkodott, hanem a pártok nélküli parlament díszlete előtt kézi vezérrel irányította országát, váltogatott kormányfői révén gyakorolta a végrehajtó hatalmat. A szocializmus idején ezt az időszakot monarchofasizmusnak bélyegezték. A legújabb, elfogulatlan kutatások és a tudományos megítélés fényében csak tekintélyuralmi rendszerről beszélhetünk, mert az alkotmányt nem törölték el, csak de facto felfüggesztették, az a bal- és jobboldali ellenzék számára egyaránt hivatkozási alap maradt. Nem jött létre náci jellegű pártállami rendszer, az uralkodóból sem vált legfőbb pártvezér, képtelen is lett volna erre a szerepre egy tétova, de demokratikus érzelmű, vallásos uralkodó, egy csontja velejéig pacifista arisztokrata. Végső soron 1943. március 9-én az ő szava, tiltó parancsa hiúsította meg a bulgáriai zsidók deportálását, miként az ő hallgatóságos bejegyzése, Hitlerrel kötött embertelen alkuja és a macedóniai helyi lakosság ez irányú passzivitása, valamint az anyaországi bolgárok tájékozatlansága, tanácstalansága, a több mint hat évtizedes anyaországtól való elszakíttottság és talán az általában vett macedónkérdés ellentmondásos társadalmi megítélése nyomán kialakult óhazai közhangulat miatt válhatott közel 12 000 (11 384) macedóniai, állampolgárság nélküli zsidó áldozati báránnyá, az ideiglenesen visszakapott területek emberi ellenértékévé.

7.

A bolgár nép nemes, önzetlen tette fölött érzett jogos öröm sem feledteti az ártatlan áldozatok iránti mély gyászt és a soha nem múló bánatot. Kutatói elkötelezettségem arra készítetett, hogy megkísérleljem feltárni a történelmi és társadalmi körülmények ható tényezőit és az emberi magatartás mozgatórugóit. Egyetérttek Hannah Arendttel abban, hogy Adolf Eichmann és tömeggyilkos társai túlnyomó többségükben nem voltak pszichopata bűnözők avagy erkölcstelen gonosztevők, hanem lelkes és lelkiismeretes hivatalnokok, akik vakon engedelmeskedtek a felsőbbiségnek, mérlegelés nélkül követték a hatalom

által meghozott rendeleteket. Kiderült, hogy a totalitárius államban, ahol az olajozott működés elve a szigorú alá- és fölérrendeltség, a vasfegyelem, az önálló gondolkodás felszámolásával eltűnik a szuverén, erkölcsi értékekkel bíró személyiség, mert mindent a pártállam által megszabott legfőbb célnak rendelnek alá. A fasizmus és a kommunizmus létével és gyakorlatával bebizonyította, hogy az elembertelesenedésnek nagyon is banális, prózai módszerei vannak, de a társadalmi erények érvényre jutásához is néhány átlagos, szokványos dolog szükségeltetik, kellő számú teljesen hétköznapi ember, akik normálisan viselkednek, azaz természetesen gondolkodnak és éreznek, nem a beléjük sulykolt szabványok szerint, hanem józanul, saját fejük és szívük szerint. A társadalom egészséges működéséhez civil kurázsira van szükség, de a totalitárius állam épp ezt nem hagyja kibontakozni, ezt fojtja el legelőbb. A civil kurázi működési feltételeiről és eredményességéről igen tanulságos Schmidt Mária gondolatmenete, amely részben kulcsot ad a bulgáriai és a magyarországi zsidómentés eltérő voltához. „...az hogy egy társadalomban milyen mértékben és milyen módon nyilvánul meg az üldözöttekkel szembeni együttérző támogatás és segítőkészség, mindenekelőtt az adott társadalmi berendezkedés függvénye. Vagyis minél demokratikusabb egy társadalom, annál több lehetőség van a hatalom szándékaival való szembehelyezkedésre, illetve annál kisebb veszéllyel jár az üldözöttek mellett kinyilvánított szolidaritás. Totális diktatúrákban ugyanakkor a hatalommal való legkisebb ellenszegülésnek is a legsúlyosabb következményei lehetnek. Ezért tehát az üldözöttesekkel szembeni fellépés, illetve az üldözöttekkel való szolidaritás vállalásának szempontjából nem az a döntő, hogy a társadalom mely csoportjai iránt kellett a támogató, illetve segítő szándéknak megnyilvánulnia, sokkal inkább az ilyen és ehhez hasonló cselekedetekért kiszabható büntetés mértéke. Ezért az alapvető cezúrát a magyar társadalom magatartásában az üldözöttekkel szemben 1944. március 19-e, az ország függetlenségének elvesztése, demokratikus intézményeinek felszámolása jelentette. (28)

III. Borisz cár lavírozásának, diplomáciai tehetőségének köszönhetően Bulgária a háború végéig megőrizte szuverenitását, Magyarországtól eltérően, nem szállták meg a náci csapatok. Dimitar Pesev zsidómentő akciójának, vagyis annak, hogy 42 képviselőtársával szembehelyezkedett a kormány, a hatalom szándékaival, csak annyi következménye lett, hogy a kormányfő elmozdította parlamenti alelnöki posztjáról, a többiekkel szemben még ehhez hasonló retorziókat sem foganatosított a hatalom, ám mindez szemernyi sem von le bátor, kockázatot vállaló, nemes tettük értékéből. Másrészt ez is ékes bizonyítéka annak, hogy Bulgáriában nem volt fasiszta rendszer, sem totalitárius államberendezkedés. Dimitar Pesevet példaadó magatartása ellenére a későbbiekben a kommunista hatalom hurcolta meg. Dimitar Pesev és a többi zsidómentő kiváló

személyiség nem volt magányos grállovag, hanem konkrét társadalmi közegben élő és tevékenykedő, nevezetesen a kjusztendili választókerület polgárait képviselő honatya, ahol azok a bulgár és zsidó barátai és ismerősei éltek, akik felkérték ügyük felkarolására, támogatására. A kjusztendilik és a bulgárok szerte Bulgáriában az elmúlt évszázadok alatt megtapasztalták a zsidókkal való együttélés gyakorlatát, a török uralom alatti sorsközösség az együttérzés, az együttműködés és a kölcsönös segítségnyújtás szellemét mélyítette el bennük. Az új, jogegyenlőségben fejlődő bulgár államban az eredeti tőkefelhalmozás idején keletkezett ellentétek főként bulgárok és bulgárok között feszültek, s nem a bulgárok és más nemzetiségűek között. A bulgár emberek és a bulgár állam az örmény genocídium idején a Törökországból menekülők ezreit, összesen 20 ezer keresztény üldözöttet fogadott be, ahogy a bolsevik forradalom és polgárháború elől menekülő 50 ezer orosz. A szolidaritás e korábbi, a vészkorszakot megelőző példái is segítettek a zsidó polgártársak melletti kiállásban.

8.

Milyen üzenetet hordoz végül is a holokauszt idején tanúsított egyedülálló bulgár magatartás, és milyen tanulságokkal szolgál ma nekünk, magyaroknak, bulgároknak, európai honpolgároknak? Talán feltételezésem, gondolatkísérletem eléggé meggyőző érvekkel szolgál arra az állításra vonatkozóan, hogy csak az a társadalom lehet immunis a rossz szándékú, fondorlatos aljas nemzetközi avagy nemzetállami és pártpropagandával – és egyéb intézkedésekkel, médiamanipulációval – szemben, amelyben léteznek köztiszteltetnek, közmegebecsülésnek örvendő országos intézmények okos, bátor, igazságos és mértéktartó vezetőkkel, mint annak idején Bulgáriában a bulgár ortodox egyház volt. De az ellenállás igazi alapja és támasza az, ha az adott országban kelő számban vannak normális emberek, vagyis kritikusan és higgadtan, azaz „józan paraszti ésszel” gondolkodó, a központi hatalomtól független, önálló egzisztenciával rendelkező, szilárd, ép, konzervatív erkölcsi alapokon álló személyek, valódi hazafiak, tehát nem fanatizálható alattvalók, hanem olyan öntudatos és bátor állampolgárok, akik az állam jogszabályait nem szentírásként kezelik és előírásait nem követik vakon, hanem azokat a mindennapi tapasztalatok és az egyetemes értékek próbájának vetik alá, kiváltképp akkor, ha azok ellentmondanak a természetes erkölcsi érzéknek és a józan észnek.

Jegyzetek:

(26) История на България, т. 9. История на България 1918–1944, Институт за исторически изследвания при БАН, София, 2012

(27) Canetti, Elias, 1982, 11.

(28) Schmidt Mária, A civilkurázi elsorvasztása, in: Schmidt Mária, Diktatúrák ördögszekerén, Magvető, 1998, Budapest, 85.